

Ja – okkupant¹

A csapatkötelékek elnevezése és a folyamatos jelenlét indoka-„jogcíme” változott ugyan, maga „a” szovjet katona – a megszálló, az ál-„felszabadító”, „a ruszki”, a nőket tízezzrel, állat módra erőszakoló, gátlástalanul zabraló, kisgyerekekkel és öregasszonyokkal olykor a leggicsesebb szentimentalizmust messze felülmúlóan gyengédkedő, betegesen bizalmatlan és ijesztően-abszurd módon primitív, a 48-49-es meg az első világháborús „muszka”-paneleknek egyszerűen meg is felelő, annak gyökeresen ellent is mondó szovjet hadfi – maradt. Mondhatni, a magyar élet olykor rejtett, máskor nyíltabb, azonban közel ötven évig nagyon is jelen levő, több szempontból mindent szinte alapjaiban meghatározó figurájaként. „Tényezőként”, a „realitás” drasztikusan materiális manifesztumaként – örök helyzet- és mozgástér-mementóként. Csendőrként-rendőrként-felügyelőként-börtönőrként. „Ja – okkupant”, mondta magáról némi vodka segítségével valamikor 1992-ben Kárpátalján a szálloda halljában velünk iddógáló veterán, újfent kicsit dosztojevszkijesen-önmarcangolóan, orosz paródiák („köpj szemem, bátyuska”) élő illusztrációjaként. És itt voltak rajtunk ezek az okkupantok, sokszor vézna, kölyökképű, kopasz fiúk képében, akiknek inas, borotvált nyaka vékony rudacsakaként emelkedett ki a többszörösen bő gimnasztyorkából, pipaszár lábukon lötyögött az ormótlan, randa csizma, tekintetük óvatos volt, ugyanakkor nyílt, kicsit ijedten tétova, kicsit a tartósan hülyítettek magabizásra igyekvő buzgóságával. A vállukon olvasható CA (Szovjetszkaja Armija, 1946. február 25-től a Vörös Hadsereg új hivatalos elnevezése) felirat valami szánalmasan igyekvő amerikanizmus-imitációt is kölcsönzött nekik – mint amikor az ágrólszakadt kültelki gyerek hivalkodóan felteszi a szeméttben talált, kidobott, valaha jobb napokat látott cilindert.

*

A Szovjetunióban a sorkatonai szolgálat és általában a hadseregben uralkodó állapotok hű lenyomatait voltak a bolsevizmus rettegésbe és nyomorba fulladt

DOMONKOS LÁSZLÓ (1951) író, közíró, esszéista. A RETÖRKI munkatársa.

1 Részlet a szerző *Velünk* című készülő kötetéből.

világának. A második világháború befejeződését követően olyan iszonyatos világ köszöntött az országra, amihez képest még a harmincas évek rettegéssel teli, szörnyű szegénysége is idillikusnak tűnt. Sokan több éves evakuációból visszatérve lakóhelyeikre, csak mellékhelyiségekben, istállóban, mosókonyhákban vagy vasúti szerelvényekben tudtak családjukkal elhelyezkedni, a lakáshelyzet a korábbi (szintén igen rossz) állapotoknál is iszonyúbb volt. „Miközben a moszkvai közintézmények számára a Sztálin-korszak nagyságát jelképező, bizánci pompájú felhőkarcolókat emeltek, lakásépítésre nem jutott elég pénz. Egy belső használatra készült, titkos jelentés szerint még az olyan kiemelt létesítményben is, amilyen a hatalmas cseljabinszki traktorgyár volt, kilencezer munkás családotól földbevált kunyhóban, 9900 romos barakkban, 5700 pincében vagy egy-egy konyhában élt – 1949 nyarán!” – írja Gereben Ágnes. A városokat és a falvakat elárasztották a háborús rokkantak, hajléktalanok, koldusok és a háború 30 millió áldozatának csavargó árvái, a hírhedtté vált – bár már a háború előtti idők emberirtásainak következményeiként korábbról is ismert –, rémes gyermekármádiák, az ún. bezprizornyikok. A romos, nagynehezen újraindult üzemekben – alig 13 százalékuk termelt ismét, 32 ezer gyár pusztult el – elképesztően alacsony (a korábbi 650–700 helyett átlagosan 450–500 rubeles) fizetésért heti hat-hét napon át robotoltak az emberek – a hétvégéket az újjáépítési rohammunka eszelős ideológiai erőltetése mellett azért is figyelmen kívül hagyva, hogy ily módon is elvonják őket az esetleges templomlátogatástól –, ráadásul a javadalmak kifizetését is gyakran hónapokra visszatartották, hogy leszorítsák a költségvetési kiadásokat. Az ínség akkora volt, hogy nagyon sok helyen a gyerekek egyszerűen nem járhattak iskolába, mert nem volt ruhájuk és cipőjük. 1946-ra pedig beköszöntött a Szovjetunió történetében immáron harmadik nagy éhínség, megint leginkább a kolhozparasztság számára. Gereben adatai szerint 1946 őszén Szibériában egy parasztcsalád hat hónapra öt deka cukrot, 13 deka teát és havi 2,3 kilogramm kenyeret kapott, „a kirovi terület képviselője a minisztertanácshoz küldött jelentésében döbbenetesen írta, hogy a frontról visszatérve azt látta, a parasztok kenyér helyett lisztből, lóheréből, pelyvából és mindenféle növényből álló keverékkel táplálkoznak; gyerekek is ezt eszik”. És eközben még a nálunk békekölcsönként megismert állami sarccal is sanyargatták az embereket: kötelező jelleggel kellett államkölcsönt jegyezni, az egyes gyárak, üzemek pedig jó sztahanovista módon versenyben álltak egymással az előírt összeg túlteljesítéséért... három-négy heti munkabért „illett” felajánlani – a parasztságot pedig sújtotta a szintúgy kötelező beszolgáltatás is: az 1947. május 31-ei rendelet értelmében a nyomorúságos jövedelem 25 százaléka „maradt bent” mindezek következtében... Mialatt a *Pravda* diadalittas cikkek tucatjaiban számolt be nemcsak eme „vívmányokról”, de arról is, hogy az újsütetű „testvéri országokban” az „önzetlen internacionalista segítségnyújtás újabb gyönyörű példájaként” egymás után indulnak a gabonaszállítmányok – Lengyelországba 900 ezer, Csehszlovákiába 600 ezer tonna –, a kiépítendő gyarmatbirodalom politikai-taktikai megfontolásainak megfe-

lelően... (A változatlan világforradalmi ábrándok jegyében 1946 nyarának elején Anasztaz Mikojan külkereskedelmi miniszter újabb 500 ezer tonna gabona franciaországi exportjáról ír alá szerződést...) Gereben Ágnes szerint az aszályos 1946-os esztendő teljes szovjet gabonatermésének tíz százaléka került külföldre.

Ebből a szovjet világból érkeznek a hadseregbe a 18-19-20 éves fiúk, szlávok és ázsiaiak, Kelet-Európából és Szibériából, északról és délről. Abba a szovjet hadseregbe, ahol mindent egybevetve mégiscsak biztos – és rendszeres – kenyér, étkezés, „ellátmány”, ruha-koszt-kvartély jár, és ahol a 36 hónapos, azaz háromesztendőes szolgálat, amiből kettőt külföldi állomáshelyen kell tölteni – nem beszélve a kellő megbízhatósági próba után azért elérhető tovább szolgáló vagy hivatásos tiszthelyettesi és tiszti pályáról, ezek minden előnyével együtt – a helybéli, otthoni körülményekhez viszonyítva kifejezetten biztató, szten-derd, színvonalas életvitel, státus, megélhetés biztosítatik.

Persze megjegyzendő: a szovjet hadseregben dúló embertelen drill, a cári hadseregből megörökölt és „továbbfejlesztett” jobbagyumentalitással és a nyugati hadseregeknél lényegesen kegyetlenebb-embertelenebb szemlélettel a sorállománynak – főleg kezdetben – egy átlagos seregbéli újoncnál lényegesen több gyötrelmet jelentett. A gyedovscsinának nevezett szovjet ármádiajelenség – vagyis hogy az „öreg katonák” teljes (rém)uralmat gyakorolnak az újoncok fölött (ami a világ minden hadseregében ismert-elterjedt sajátosság) – éppen speciális szovjet-orosz jellegében számított különlegesnek: az amerikai vagy éppen a magyar honvédseregben ez a megalázó mivoltában fizikailag-lelkileg kétségtelenül igen megrázó tortúrasorozat azért egészen ritka, elenyésző esetekben vezetett komolyabb tragédiákhoz, öngyilkosságokhoz vagy gyilkosságokhoz – a gyedovscsina-bánásmód hagyományosan gyakori emberhalállal és szinte kivétel nélkül maradandó fizikai-pszichikai sérülésekkel járt. Általában: a szovjet hadseregben uralkodó állapotok koncentráltan kifejezték egy totalitáriánus, embertelen szörnyállam militarizmusának legbenső, döbbenetesen könnyörtelen jellegét, vegyítve az orosz történelmi-néplélektani-szociálpszichológiai tradíciókban rejlő specifikumokat a szovjet-orosz bolsevizmus megannyi riasztó karakterisztikumával. Az emlék feledhetetlen: Hódmezővásárhelyről Dócsra jártunk lögyakorlatokra, a lőtér mellett nagy orosz harcászati gyakorlótér volt – a lövészetekre készülő egyetemi előfelvett honvédek az „okkupantoktól” alig két-háromszáz méterre – a maguk helyzetéből ítélve szinte páholyból – szemlélhették az élenjáró szovjet kommunista-szocialista kiképzési metódusok megannyi igéző részletét. Amikor például a harchoz! parancs orosz megfelelőjének számító vad ordítás elhangzott, ijedt döbbenettel láttuk, hogy a ruszók úgy vágják oda magukat a magyar anyaföldhöz, hogy csak úgy nyekkennek – azt hittük, föl se tudnak kelni többet. Igaz, még így is hol itt, hol amott vehettük észre a lustábbnak ítélt „szoldáthoz” barbár rikkantásokkal odarohanó kiképzőket, akik – idáig hallatszó nagy buffanással – hatalmasakat rúgtak a kényelmeskedni-lógni próbáló egyedekbe. (A mi ráérős öregurakat idéző, kedélyes földre ereszkedéseink a harcászati foglalkozásokon, bajusz alatti sanda somoly-

gásainkkal a fölöttünk időnként bőszen kutyaúristenező alhadnagyon vagy katonai főiskolás növendéken: körülbelül úgy aránylottak mindehhez, mint lány méhdöngicselés az oroszlánüvöltéshez.) Ami persze a privilegizált élel-miszter-ellátást illette: természetesen nagyon is viszonylagos érvényű volt ez, éppen a forradalom és szabadságharc napjaiban derült ki talán a leglátványosabban. Az események egyik legkiválóbb krónikása, Zimándi Pius írja október 31-én: „A Parlament épülete körül elszórva téglalap alakú kis bádogdobozok. Ezeket kapták a lőszert az orosz katonák. Az emberek fitymálva nézik a bennük levő feketés, korpáslisztű kenyérdarabkákat. 'Hát ez a magaskultúra? Ez a magas életszínvonal?' Az étkezésről még harminc év múlva, a nyolcvanas években is azt írhatta egy, a Szovjetszkaja Armiját megjárt kárpátaljai magyar, hogy „iszonyatosan ocsmány volt a kaja, vizes krumpli, rizs, tészta, poshadt káposzta, bűdös hal, a húsból, mire eljutott a tányérokig, mindent kiloptak, csak főtt szalonna maradt a fazékban”.

Mindezzel együtt Magyarországot mint állomáshelyet, az itt töltendő időt a harcosok kifejezetten kellemesnek találták. Molnár György veszprémi történész-muzeológus számol be arról, hogy a szovjet katonák körében az a mondás járta: Kelet-Németországban állva, Lengyelországban ülve, Magyarországon fekvé kell szolgálni – vagyis errefelé más helyőrségekhez képest jóval lazább a fegyelem. Persze ez a lazaság nagyon is viszonylagosan értendő: a magyar honvédségben uralkodó állapotokhoz képest kifejezetten vassfegyelem uralkodott, a legénységet igyekeztek teljesen elzárni a külvilágtól, a lakossággal gyakorlatilag egyáltalán nem vagy alig érintkezhetek, a laktanyákon belül valóságos kis szovjet városokat alakítottak ki saját bolttal, általános iskolával, kórházzal, mozival, még a napirendet is a moszkvai időhöz igazították (hajnalban tartották az ébresztőt, kora este a takarodót), a falakon belül rubellel fizettek. (Az iskolába nemcsak a tisztek gyerekei jártak, hanem a sorkatonák is: a legkülönbözőbb tagköztársaságokból idevezényelt katonák 30–40 százaléka egyáltalán nem beszélt oroszul, így részben magát a nyelvet, valamint a cirill betűs írás-olvasást is a laktanya iskolájában kellett megtanulniuk.) A katonák szinte spártai körülmények között éltek, a legénységi szállásokon a magyar laktanyákhoz képest 30 százalékkal több katonát zsúfoltak össze – ugyanakkor, roppant ésszerű módon, mindegyik legénységi körletben szabadon hagytak egy ágyat, amely fölé egy hősi halált halt katona festett portréját akasztották fel. A bajtársiasság erősítésének meglehetősen sajátos módjaként s egyben a tisztelet jeleként, eszténként ezeket az üres ágyakat megvetették, ébresztőkor pedig bevetették (rájuk ülni sohasem volt szabad). A sorakozók és létszámmellenőrzések alkalmával mindig felolvasták a hős katona nevét is, ilyenkor az egység kórusban azt kiáltotta: „elesett a nagy honvédő háborúban”.

A hadseregben uralkodó általános szellemet, hangulatot alapvetően meghatározták a parancsnokok mellé beosztott ún. „politikai helyettesek”, ezek a főcenzor-főfelügyelő-komisszárok, akik adáz, vizsla szemekkel-fülekkel figyeltek mindenre, ami elhangzott, ami árulkodó, ami kifogásolható lehetett. Az állandó,

pszichotikus gyanakvás és őrült ideológiai kaloda, összefonódva a lehető legabszurdabb módon korlátolt világnézeti-világképi ostobasággal, vegyítve a nagyhatalmi gőg és a bár agyaglábakon álló, de annál fülhasogatóbban durrogtatott szovjet felsőbbrendűség állandó bálványozó használatával – akár egy kergettyű, egy ütemre nyikorgó zenegép – mindez az éhezéssel-nyomorból kényszerből bár, de mégis idekerülve „idemenekülő” fiatal nyomorultak ezreinek valamilyen mégis mégiscsak legalább átmenetileg elviselhetőnek, a szolid orosz lélek örök alázatával valahogyan igenis eltűrhetőnek látszott.

És a szerencsétlen fiatal fiúk, akik életkoruknál fogva megússzák a nagy háborút – kilenc-tíz évesek, mikor véget ér – az ötvenes évek első felének Szovjetuniójában, valamikor 1954–55-ben leteszik a katonai esküt. „Ja, Szergej Vlagyimirovics Kuznyeckij, grazsdanyin Szajuza Szovjetszkijh Szocialiszticeszkijh Reszpublik, prinyimaju priszjagu i torzsevsztvenno kljanusz...” „Én, Szergej Vlagyimirovics Kuznyeckij, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének állampolgára [...] esküt teszek, és ünnepélyesen fogadom, hogy becsületes, bátor, fegyelmezett, éber harcos leszek; szigorúan megőrzöm a katonai és állami titkokat, feltétel nélkül engedelmeskedek a katonai szabályoknak, valamint [...] feljebbvalóim parancsának. Fogadom, hogy lelkiismeretesen tanulmányozom a katonai törvényeket, és minden körülmény között megóvom a hadsereg és a nép tulajdonát, és utolsó leheletemig az életemet áldozom a népemért, Szovjet Hazámért és a Munkás-Paraszt Kormányért. Mindig kész leszek a Munkás-Paraszt Kormány parancsára megvédeni a hazámat [...] bátran, ügyesen, méltósággal és tisztelettel, nem kímélve vérem vagy életem annak érdekében, hogy elérjük a teljes győzelmet az ellenség fölött. Ha rosszindulatú szándékkal megsértem ezt az ünnepélyes esküt, érjen utol a szovjet törvények szigorú büntetése és valamennyi dolgozó gyűlölete és megvetése.” Tóth István, volt beregszászi főkonzulunk, aki kárpátaljai magyarként 1972 és 1974 között volt szovjet katona, még hozzáteszi: az is benne volt az eskü szövegében, „hogy ha fogságba esnék, arra törekszem, hogy kitörjek onnan”. Ugyancsak tőle származó információ – és igen csak valószínű, hogy nem lehetett ez másként úgy húsz évvel korábban sem –, hogy a sorkatonák havi illetménye akkoriban három rubel és nyolcvan kopek volt, ebből kellett volna a fogkrémtől a cipőbokszig mindent megvenni – más kérdés, hogy egy-két hely kivételével a laktanyákban még kantin sem volt, ahol erre legalább az elméleti lehetőség meglelt volna... (Arról nem beszélve, hogy például egy üveg – már igen jó minőségűnek számító – Moszkovszkaja vodka két rubel 87-be került...) Továbbá: „...nagy cukorínség, nagy édességínség volt... az volt az álmok netovábbja, hogy szerezzem a harcos egy fehér kenyeret meg két zseb kockacukrot, és nyomás be az erdőbe! Felfalni gyorsan!” (Akadt olyan kárpátaljai magyar, aki a szovjet hadsereg katonájaként a Japánnal szomszédos Kuril-szigetekig jutott – különösen az 1956-os forradalom leverése után vált elterjedt gyakorlattá, hogy az anyaországgal rendelkező kárpátaljai magyarokat a hadseregben lehetőleg a szülőföldtől és így Magyarországtól is minél távolabbi szolgálatra helyezték. („Egy hónapig és három napig utaztunk vonaton, mar-

havagonokban, amikbe hatvan ember volt beosztva. Fürödni csak nagyobb városokban lehetett, Moszkva, Omszk, Tomszk, Vlagyivosztok... A szolgálat nagyon kemény volt, de eszközökben nem állt valami jól a helyi katonaság, kis túlzással azt is mondhatnám, a pilóták akkor láttak repülőgépet, mikor a postát hozták. Én először egy első világháborús fegyvert kaptam, ami szuronnal együtt nagyobb volt, mint jómagam. Golyófogónak kellettünk mi oda, az az igazság...”) Az NDK-ban a fenti két év alatt légvédelmi rakétaközponton szolgáló, kiváló költőtől-írótól-néprajzkutatótól, az ugyancsak kárpátaljai Vári Fábrián Lászlótól sok egyéb mellett azt is megtudhatjuk, hogy német földre jutva konkrétan miben és hogyan is nyilvánult meg az ideológiai örület a megszálló hadseregben: bemutatja például, milyen „az a helyiség, amely nélkül szovjet kaszárnya nem létezhet. Funkciója szerint – az asztalok, székek erre utalnak – újságolvasásra, levélírássra, beszélgetésre rendezték be, de a falak szalagfeliratokkal és tablókval vannak borítva, amiből egyértelműen kitetszik, hogy a folyamatos ideológiai nevelés egyik legfontosabb helyszínén vagyunk. [...] a falakon állandó helyük van a szovjet állami és pártvezetők arcképeinek, az SZKP KB Politikai Bizottságának, a honvédelmi miniszternek és a felső hadvezetés tagjainak. Aki naponta bejön e sajátos szentélybe, minden egyes alkalommal szembesül velük, s egy idő után már ismerősként néznek vissza rá a főkolompok. Állandóak a szovjet állami jelképek is: a címer, az állami lobogó, a himnusz, valamint a katonai eskü jól olvasható szövege és persze az NDK-ról összegyűjtött legfontosabb tudnivalók Erich Honecker elvtárs ábrázatával koronázva. Időszakonként változnak a pártkongresszusokon megfogalmazott, hol az egész néphez, hol pedig csak a hadsereghez szóló lelkesítő felhívások, valamint e felhívásokra válaszként szentesített jelmondatok. Lényegesen gyakrabban, félévenként cserélődnek az alakulat alegységeinek szocialista kötelezettségvállalásai s a hozzájuk tartozó névsorok [...], s ezeken kívül ott vannak a faliújságok különböző változatai: a *Bojevoj Lisztok* (Harc Lapok), a legfrissebb belső híreket közvetítő *Molnyija* (Villám-hírek) és az alegységek mindennapjait fényképekkel szemléltető tudósítások.” És hogy szebb legyen: értesülhetünk arról, hogy bizony van tábori Lenin-szoba is: „aki nem látott még tábori Lenin-szobát (pohodnája Lenkomnata), annak halvány gőze sincs arról, hogy az ideológiai nevelés hatékonysága érdekében mire voltak képesek a szovjet hadsereg politikai tisztjei [...] Furnérból készült, hetven centiméterszer egyméteres, bőröndszerű alkotmány áll előttünk. Vastagsága tizenkét-tizenhárom centi lehet, és akár a bőröndnek, füle, illetve olyan fogantyúja van, amelyet kilincs nélküli, csappantyús zárral ellátott ajtókra szokás szerelni. Asztalosmunkának közepes. Ha magasságára állítva szétnyitjuk, egy nagy könyvvé alakul át, melynek lapjai a fedelek mélyedéseiből nyíló, keskeny léckeretbe ágyazott, préselt kartonlapok [...] ezeket az üres felületeket kell megtölteni tartalommal, ezekhez válogatom az előre elkészített s az alkalomadtán felhasználható képanyagokat.” És Vári Fábrián László még nem is említi a lakatnyákban mindenfelé megtalálható ún. demonstrációs táblákat, amelyekkel a lépcsőházakat, a folyosókat és a körleteket egyaránt teleplakátolták – ezeken

a katonaelet legalapvetőbb vagy éppen legbonyolultabb feladatait szemléltették, a szabályos kapcakötéstől a harckocsik bevagonyozásáig...

Ez volt tehát – úgy nagyjából – a Vörös Hadseregből lett dicsőséges Szovjet Hadsereg. Az irtózatosan emberirtó polgárháború és még sokkal irtózatosabban emberirtó Sztálin, majd a második világháború befejeződése után 11 évvel népünk által két hét alatt jócskán megtépázott fasiszta-kommunista, hódító szovjet birodalom ármádiája, a szörnyű zsarnok után Hruscsov és Brezsnyev döntő világpolitikai tényezővé tett, mélységesen embertelen szellemű, félelmetes felszereltségű-felkészültségű-hatékonyaságú hadereje. Katonái azonban – emberek voltak. Nagyon is azok.

1955 végétől a Magyarországon tartózkodó megszálló szovjet erők elfoglalták azt a többé-kevésbé véglegesnek tekintett, ekkorra már kialakított-kiépített hadrendet, amit a vonatkozó politikai elgondolások stratégiai-hadászati aspektusai meghatároztak. (A szovjet hadsereg a két éve rehabilitált Zsukov marsall nagyszabású fejlesztéseinek köszönhetően tovább növekedett: személyi állománya elérte az 5,7 millió főt.) A csapatok elhelyezkedése hazánkban a már felsorolt helyőrségek vonalában – nyugat-keleti irányban Székesfehérvártól a Sárbogárd-Kecskemét-Cegléd-Szolnok félkörívet követve koncentrálnak Budapestre (október 23-án este tíz órakor ezekből a helyőrségekből indulnak menetből Budapestre – ám a Különleges Hadtest két hadosztályát már este 8-kor riadókészültségbe helyezték, arról nem is beszélve, hogy a hírszerzőitől az éleződő magyarországi helyzetről már sokkal korábban pontos értesüléseket kapó, magyarországi helytartóiknál összehasonlíthatatlanul tájékozottabb szovjet pártvezetés már október 20-án Kárpátalján készültségbe helyezett négy hadosztályt, és a Romániában, Temesvár térségében levő csapatok – a 33. gépesített hadosztály egységei – is riadóztatva voltak). A Kárpátalján riadóztatott egységek közül egy lövésznak (a 128.-nak) és egy ún. gárdahadosztálynak (a 39. gépesítettnek) október 23-án 19 óra 45-kor a Kárpáti Katonai Körzet parancsnoka, P. I. Batov hadseregtábornok parancsot adott, hogy Nagyszőlős-Beregszász-Csap térségében lépjk át a szovjet-magyar határt, és vonuljanak a Solnok-Abony, illetve a Hatvan-Jászberény körzetében levő gyülekezési körletükbe – ezekre a pontokra e csapatok reggelre el is értek.

A magyarországi szovjet haderő sorállományának zömét 1935–36-os születésű katonák alkotják. Ekkoriban még nincsenek is túl sokan: meglepő, hogy 1956. október 24-én a Budapesten levő szovjet csapatok létszáma még egy hadosztályét sem éri el: mintegy hatezer katona, 290 harckocsi, kb. 120 páncélozott szállító harcjármű, 156 ágyú. (Más kérdés, hogy ekkorra a másutt mozgósított erőkkel együtt már mintegy 31 ezer 500 – más források szerint majdnem ötvenezer – katona, 1130 harckocsi és önjáró löveg, 616 tüzérségi, 185 légvédelmi löveg és 380 páncélozott szállító harcjármű, 159 vadászrepülő és 122 bombázó állt készenlétben.) Ők – ijedt-tájékozatlan kiskatonák, tanácstalanságukat ingerültséggel leplező tiszthelyettesek és tiszték – néznek farkasszemet egy teljesen ismeretlen, vadul fenyegető, rejtélyes rémségekkel teli várossal, ínséges ellátással, harcászatiilag átgondolatlan, tökéletesen felelőtlen, ostoba utasításoknak

alárendelten, végtelenül kiszolgáltatottan. Ha egy pillanatra kimerevítjük ezt a képet: ekkor és így kezdődik a harc. Ekkor és így kezdődik minden.

*

Ahhoz, hogy bármilyen fegyveres küzdelemben valaki átálljon a másik oldalra harcolókhöz, általában a saját alakulattól történő megszökés (dezertálás) vagy – szerencsésebb esetben – fogságba esés szükségeltetik. Az első halálos bűnnek, a második némi megértéssel kezelt szerencsétlen esetnek (is) minősül (bár országa válogatja – éppen a Szovjetunió, mondani sem kell, Sztálin halála után sem tartozott – e téren sem – a különösebben toleráns államok közé... hogy finoman fogalmazunk). Ám a szökés vagy pláne a fogság tudvalevően még távolról sem azonos az átállással. Az átálláshoz azonosulás kell, érzelmi és racionális egyaránt – belátása és átélése mindannak, ami miatt a másik, a szembenálló harcol. És ellenem harcol. Szócs Géza szerint sokszor nagyon nehéz eldönteni, egyszerű dezertálásról vagy tudatosan megfontolt átállásról van szó, azért szökött-e meg a katona, mert mindenestül elege volt a dicsőséges szovjet hadseregből, vagy átlátott a szitán, hódító, imperialista invázióknak látta a baráti segítségnyújtásnak becézett barbár akciót, és a Magyarországon szerzett benyomások meggyőzték az addig belé sulykolt nézetrendszer teljes átértékeléséről? Annyiban mindenképpen nehéz lehet a döntés, a két lehetőség szétválasztása, hogy az esetleges felismerés és az ebből következő cselekvés nagyon is egymásba folyik, egyik követi, illetve feltételezi a másikat, de az egyik megléte csak szükséges, de nem elégséges feltétele magának „a” Tettnek. (Az ilyen-olyan körülmények miatt „meglépő” harcos még nem szükségszerűen a másik oldal harcosa is, ám dezertálás nélkül az átállás realizálhatatlan – harcosná csak dezertőr lehet, de nem minden dezertőr lésszen harcosná.) Ám éppen ez az egymásba fonódó viszonyrendszer könnyíti meg az igazi különbségtételt: a magyarokkal „csak” fraternizáló, barátkozó-ölelkező, mosolygós-jólelkű tiszt vagy a társaival ferencvárosi sráccokkal békésen cigizgető harcokcsizó még nem feltétlenül szökik meg másnap alakulatától – és a tizenéves fiúk-lányok által elfogott, a városban tétován kódorgó szökött szovjet katonák még nem szükségszerűen dobálják két-három nap múlva korábbi bajtársaikra a gránátokat meg a benzin-palackokat.

Tény: a motivációk sora a korabeli szovjet élet több mint lehangoló hétköznapjainak végtelenített reménytelenségétől a hadseregben uralkodó állapotokon át az egyéni sors különleges meghatározottságaiig (szokatlan-különleges név, eredet-származás, iskolázottság, emberi hatások stb.), sőt még tovább terjedhettek. A Budapesten és általában Magyarországon megtapasztaltak az esetek többségében azonban alighanem csak a végső lökést, a döntő lépés megtételének legutolsó fázisát biztosíthatták azzal a megszorítással, hogy a harcokban megélt sokkoló élmények egészen különleges módon – és szükségszerűen – összefonódhattak az ellenük harcolók kényszerűen bár, de sűrűn látott, általuk csak Komszomol- és partizántörténetekből ismert, szinte mesebeli hősiességével, önfeláldozásával. Ne becsüljük le a – bizony, meglehetősen gyakori – tapasza-

lati tény: vajon miként hathat az ifjonti lélekre, ha a harckocsiból azt látja egy húszéves fiatalember, hogy egy nála alig öt-hat évvel fiatalabb fiú vagy lány habozás nélkül a tank elé veti magát, és köröskörül az előlük fedezékbe rohanók egytől egyig „munkáskülsejű”, burzsoának vagy gaz fasisztának a legkevésbé sem látszó civilek, közöttük sok lány és gyerek? Mindezek függvényében könnyen elképzelhető: eme lélektani eredők következtében milyen hangulat uralkodhatott a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok körében. Kijelenthető: nemcsak a szépirodalom esztétikai, de a dokumentarizmus követelményeinek is tökéletesen megfelelő a talán legjobb 56-os magyar prózai alkotás, Benedikty Tamás *Szuvenír* című regényének összegzése: „Kedvetlenség, elkeseredettség, sőt düh tapasztalható egyik-másik szovjet alakulatnál. A sok-sok éve itt állomásozó, a Dunántúlról felvezényelt egységek egészen másként gondolkodnak, mint azok a katonák, akiket Szegeden át, Románia felől küldtek a főváros ellen. Ez derült ki a szovjet hadifoglyok szavaiból, akiket a Práter utcai iskola egyik tantermében őriznek; a kihallgatások világosan tükrözik, milyen állapotok uralkodnak a Vörös Hadseregben.”

Ami pedig a legszűkebb értelemben vett korabeli szovjet hétköznapiakat illette Budapesten: a már emlegetett, a fővárosban debütáló T-54-esek és az ugyanilyen szerepet betöltő, később igen nagy karriert befutó AK-47-es automata puskák korszerűségük dacára a városi gerillák elleni speciális körülmények között csak fokozták a szovjet katonák kiszolgáltatottságát és meglepő mértékű sebezhetőségét. Az egyik elemző erről a helyzetről alighanem helyesen állapítja meg, hogy szovjet szemszögből „majdnem halálbüntetésnek számít, ha az embert ide állítják, ez pedig az egész csapat harci kedvét aláássa”. Ezt az állapotot csak súlyosbította két további tényező: a csapatszállító teherautók, az ún. BTR 40-es és BTR 152-es típusú páncélozott lövész-szállító járművek felül mind nyitottak voltak, tehát „ezek voltak igazán sebezhetőek az emeletről hajított gránátokkal és Molotov-koktélokkal szemben. A lövészek dilemmája ilyenkor (a harckocsizókhoz hasonlóan, Montanelli elemzésével tökéletesen megegyező módon – D. L.) az, hogy a járműben lapulva együtt égnek el, vagy kiszállva kiteszik magukat a kézfegyverek tüzeinek.” A másik súlyos gond: a szűk utcákban kétségbeesetten védekezni próbáló alegységek élére „önálló és kezdeményező alsóbb parancsnokok kellenének, ilyenekben azonban sohasem dúskált az erősen központosított szovjet hadsereg”. Megállapítható tehát, hogy még az elengedhetetlen elemi önvédelemhez szükséges feltételek is csak enyhén szólva igen ellentmondásosan és rendkívül elégtelenül voltak meg.

Ezek – természetesen az összes többi motivációs tényezővel együtt – törvényszerűen csak tovább erősíthették a nem csekély számú indok, kiváltó ok, elhatározást, magatartást meghatározó összetevő hatását: az idegen, vadul és elszántan ellenséges környezetben ért – érhetett – tovább a Végső Elhatározás gyümölcse.

Hogy hány szovjet katona állt át az 1956-os magyar szabadságharc során: lehetetlen pontosan meghatározni. Bármiféle összegzéskísérlet előtt viszont ajánlatos sorra venni az egyes eseteket. Amelyeket egyelőre és legnagyobb részben

csak visszaemlékezésekből-memoárokból, az oral history különböző darabjaiból lehet összeállítani.

*

A müncheni *Új Látóhatár*nak a forradalom tízéves évfordulójának tiszteletére megjelent 1966. szeptember-októberi számában Gosztonyi Péter szerkesztésében látott napvilágot a *Szovjet katonák Magyarországon 1956-ban* című összeállítás, amelyben emigrált szabadságharcosok – ekkoriban még kimondottan frissnek mondható – emlékezései olvashatók. Köztük Máthé Imre egykori bölcsészhallgatóé is. Egy részlet: „Elöl a kirgiz őrmester, akit társai Agszakálnak neveztek. [...] Mellettem Pavel barátom, a mordvin árvaházi gyerek, akit én csábítottam el a legyőzhetetlen ármádiából. Tank! – bökött mellbe Agszakál. Megerőltettem a szememet. Nem messze tőlünk valóban ott feketélt a vasbarrom.” A mókás-mesés nevű kirgiz őrmester és a mordvin bajtárs a sötét és forradalmas budapesti éjszakában idealista magyar bölcsészfiú – rövidesen kiderül: magyar szakos hallgató – társaságában találkozik az újabb szovjet – a birodalom nemzetiségeit újfent nagy választékban felvonultató – egységgel. A sötétség leple alatt a közelben óvakodók hallják a harcok mellett csöndesen beszélgető két szovjet katonát. Máthé döbbenten fedezi fel, hogy az egyetemen tanult finnugor nyelvek közül a marit (cseremiszt) beszélik, nagyjából érti is, de „okosabbnak tartottam tovább fülelni, hátha csak valamelyik mari (cseremis) nyelvóra valamelyik mondata csendül a fülembé”. Aztán nem bírja tovább: összeszedi magát, és szól. Mari nyelven. És az idealista bölcsésznek, aki tiszta ifjonti lelkesedésével ama bizonyos Pavelt is „elcsábította” a legyőzhetetlen nagy szovjet hadseregéből, ezúttal alig-alig kell győzködnie az anyanyelvük szavait a messzi Budapesten megrökönyödött megrendültséggel visszahalló egyenruhásoknak. Miután közli, hogy az egyetemen tanulja a mari nyelvet (Magyarországon még a Kádár-rendszerben is minden magyar szakos bölcsészhallgatónak minimum négy szemeszteren át kötelező volt valamelyik, rokonnak tartott finnugor nyelvet tanulnia), a rokonszenven is messze túlmutató szívbe-fogadottság több mint nyilvánvaló. A harcokszók felfigyelnek. „Marik mind, magyarázta Iljus, és egy bicskával továbbkötötte a vörös csillagot.” Máthé Imre ezután elmondja: feltűnt nekik, milyen sok szovjet egységénél volt feltűnően magas a nem oroszok aránya, „az úgynevezett népi demokráciákban állomásozó csapatokban azért volt sok a nemzetiségi, mert ezeket nem szívesen látják otthon fegyverben”. A magyar felkelők annál szívesebben látták sokukat idegenben: Máthéék több mint 150 fős egységében, amely a Ménesi út környékén harcolt a Kelenföld felől érkező szovjet csapatokkal, az október 28-ai fegyverszünet beálltakor – „a harcok alábbhagytakor az ember ’ráért’ összeszámolni a nem magyar harcosokat” – a fiatalember vallomása szerint „négy üzbég, 17 kirgiz, 14 kazah, 5 mari (cseremis), egy komi (zürjén), továbbá 13 ukrán, négy orosz, egy mongol, két csuvas és két belorusz (fehérorosz) volt”.

Összesen – ezek szerint – 64 ember. A felkelő csoport kb. harmada, majdnem 40 százaléka.